

URBAN ISSUES

#kultura i rewitalizacja,
#dziedzictwo kulturowe,
#infrastruktura społeczna,
#przedsięwzięcia kulturalne,
#rewitalizacja, #Mazowsze

Miejsce i rola kultury oraz dziedzictwa kulturowego w rewitalizacji na Mazowszu

Edyta Tomczyk

Instytut Rozwoju Miast i Regionów
e-mail: etomczyk@irmir.pl

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3481-856X>

Abstrakt

Od połowy XX w. obserwuje się wzrost znaczenia kultury w rozwoju miast, która z czasem stała się też ważnym elementem procesów rewitalizacji zdegradowanych dzielnic. W Europie Zachodniej szczytowym przejawem tej roli były tzw. projekty flagowe, a na niwie naukowej – modele rewitalizacji w mniejszym lub większym stopniu wykorzystujące kulturę. Inaczej wygląda sytuacja w Polsce, gdzie rolę kultury w rewitalizacji określają obowiązujące akty prawne regulujące zasady prowadzenia rewitalizacji na obszarach zdegradowanych gmin. Wyznaczona w nich rola ogranicza właściwie udział kultury do poprawy uczestnictwa w życiu kulturalnym i przeciwdziałania degradacji obiektów dziedzictwa kulturowego. Celem artykułu jest analiza miejsca i roli dziedzictwa kulturowego oraz kultury w obecnie realizowanych programach rewitalizacji w gminach miejskich na Mazowszu. W badaniu skupiono się na identyfikacji wskaźników wykorzystanych w diagnozie delimitacyjnej i pogłębionej pod kątem obecności kultury i dziedzictwa kulturowego. Kwestię tę przeanalizowano również w przypadku celów i kierunków działań oraz zaplanowanych przedsięwzięć analizowanych programów. W podsumowaniu artykułu znalazły się wnioski z przeprowadzonego badania i próba odpowiedzi na pytanie o rolę kultury w procesie rewitalizacji na podstawie modelu zaproponowanego przez G. Ewans (2005).

Wprowadzenie

Od II połowy XX w. obserwuje się wzrost znaczenia szeroko rozumianej kultury¹ w rozwoju miast. Początkowo było to zainteresowanie dziedzictwem kulturowym, a wiodącymi pod tym względem krajami były Wielka Brytania (Janas, Kocaj 2010) i Francja (Skalski 2009), gdzie najwcześniej, bo już w latach 60., podjęto systematyczne działania na rzecz ochrony zabytków, często całych zabytkowych dzielnic.

Z czasem instytucje kultury stały się ważnym elementem rozwoju nie tylko miast, ale i procesów rewitalizacji zdegradowanych dzielnic (Jagodzińska 2013). Realizowane w szczytowym momencie tzw. projekty flagowe – takie jak londyńska Tate Modern czy Baltic Centre w Gateshead – zyskały wymiar symboliczny, urastając do rangi emblematu – znaku rozpoznawczego zachodzących przemian. Idea rewitalizacji prowadzonej za pomocą kultury wiąże się niekiedy z tworzeniem wręcz całych dzielnic kulturalnych, gdzie wyremontowane i przystosowane do nowych funkcji obiekty stanowią bazę dla działań społeczno-ekonomicznych w dzielnicach śródmiejskich czy poprzemysłowych (Więclaw-Michniewska, Trzepak 2010; Jagodzińska 2013). Udanymi realizacjami takich dzielnic mogą być np. Northern Quarter w Manchesterze, Eastside w Birmingham czy MuseumsQuartier w Wiedniu. W przypadku Polski duże i kompleksowe projekty należą do rzadkości – przykładem mogą być Łódzka Manufaktura, Wyspa Młyńska w Bydgoszczy czy kompleks kulturalny Kopalni Węgla Kamiennego „Katowice”.

Choć działania w sferze kultury z reguły wiążą się z projektami infrastrukturalnymi, wymagającymi dużych nakładów finansowych, szczególnie w przypadku adaptacji obiektów zabytkowych lub budowy nowych gmachów kulturalnych, mogą też przyjmować formę najrozmaitszych przedsięwzięć artystycznych – festiwalu, spektakli czy koncertów na świeżym powietrzu realizowanych często z wykorzystaniem symbolicznych zasobów miasta (Zimpel 2014). Powszechnie uważa się, że „projekty miękkie” są ważnym elementem programów

¹ Termin „kultura” należy do pojęć nieostrych (*fuzzy concept*). W refleksji naukowej w zależności od dziedziny stosuje się różne definicje, które świadczą o różnym rozumieniu tak pojęcia, jak i jego zakresu. W artykule, bazując na regulacjach prawnych związanych z rewitalizacją, do sfery kultury zaliczono: obiekty dziedzictwa kulturowego, infrastrukturę kultury i działania zwiększające uczestnictwo w życiu kulturalnym. Takie pojęcie wpisuje się w szerokie rozumienie pojęcia kultury formułowane w ramach antropologii kultury. Najbardziej znaną w tym nurcie definicją jest ta sformułowana przez A. Kłosowską (1962): „kultura jest to względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przyswajanych w toku interakcji oraz zawierająca wzory takich zachowań” (Kłosowska 1961: 15).

rewitalizacji i mogą mieć duże znaczenie dla powodzenia całych procesów rewitalizacji, szczególnie jeśli wiążą się z zaangażowaniem społeczności lokalnej (Lorens 2015). W takim ujęciu kultura służy zwiększeniu zaangażowania społecznego, wzmocnieniu integracji społecznej i kapitału społecznego.

Zawrotnej karierze dziedziny kultury jako elementu rozwojowego, przyczyniającego się lub wręcz warunkującego odczarowanie zdegradowanych fragmentów miast i przekształcenie ich w tętniące dzielnice, towarzyszy refleksja naukowa określająca rolę kultury w rewitalizacji. Najbardziej znaną koncepcją wykorzystywaną w zarówno w artykułach naukowych (np. Yin-HaoChiu, Mei-ShinLeeb, Jung-WeiWanga 2019; Yi-De Li 2019), jak i strategiach miast (np. Hastings Borough Council b.d.) są zaproponowane przez G. Ewans (2005) modele opisujące rolę kultury w rewitalizacji. W pierwszym z nich (*culture-led regeneration*) kultura pełni funkcję katalizatora zmian, w drugim (*cultural regeneration*) jest jednym z elementów prowadzonej rewitalizacji, natomiast w trzecim (*culture and regeneration*) rozwija się niejako niezależnie, funkcjonując obok prowadzonego procesu.

Kontekst i założenia badania

W polskich warunkach miejsce kultury w rewitalizacji określają akty prawne regulujące zasady prowadzenia działań rewitalizacyjnych. Należy do nich Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji, w której wśród zasad wyznaczania obszaru zdegradowanego wskazano niewystarczający poziom uczestnictwa w życiu kulturalnym jako jedną z przesłanek do występowania sytuacji kryzysowej. Z kolei w dokumencie „Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014–2020” do przedsięwzięć podlegających wsparciu zaliczono projekty przeciwdziałające procesom degradacji związanym m.in. z niekorzystnymi procesami kulturowymi, do których zaliczono degradację materialną obiektów dziedzictwa kulturowego i spadek uczestnictwa w kulturze. Wyznaczone w dokumentach prawnych miejsce kultury jest więc dość ograniczone, sprowadzone do dwóch aspektów: dziedzictwa kulturowego i uczestnictwa.

Stąd też w kontekście polskich regulacji prawnych i obserwowanej na świecie znaczącej roli kultury w procesach rewitalizacji warte zbadania wydają się miejsce i rola, jaką kulturze przypisują gminy, które zdecydowały się prowadzić proces rewitalizacji na swoim terenie. Na przedmiot badania wybrano województwo mazowieckie, które należy do regionów przeznaczających najmniejsze środki na finansowanie kultury (Kłosowski 2012).

Przedmiotem analizy objęto programy rewitalizacji obowiązujące w mazowieckich gminach miejskich.

W przypadku tego województwa na 35 gmin miejskich aż 32 mają uchwalone programy rewitalizacji. Tak duży procent przesądza o reprezentatywności badania, co z kolei pozwoli na wyciągnięcie wniosków o bardziej ogólnym charakterze. W tym miejscu trzeba zauważyć, że uzyskany obraz – ze względu na wielkość, pełnią funkcję i możliwości finansowe – może zaburzyć Warszawa będąca jedną z gmin miejskich poddanych badaniu. Dlatego w przypadku analizy przedsięwzięć uwzględniono wyniki dla wszystkich gmin oraz z wyłączeniem Warszawy.

Wyznaczone w dokumentach prawnych miejsce kultury sprawiło z kolei, że wzięto pod uwagę dziedzictwo kulturowe, infrastrukturę kultury i działania miękkie związane z kulturą. Występowanie tak rozumianej sfery kultury przeanalizowano w programach rewitalizacji, ale w artykule, ze względu na ograniczone miejsce, zaprezentowano analizę wybranych elementów: wskaźników wykorzystanych do diagnozy delimitacyjnej, opisów potrzeb rewitalizacyjnych obszarów rewitalizacji, a także wyznaczonych celów i kierunków działań oraz zaplanowanych przedsięwzięć rewitalizacyjnych.

Identyfikacja zagadnień związanych z kulturą rodziła problemy interpretacyjne i wymagała niekiedy kontekstowego wyjaśnienia – w badaniu postanowiono bowiem uwzględnić również te przejawy kultury, które nie zostały nazwane z użyciem wyrażenia zawierającego słowa „kultura”, „kulturowy”. Przykładem może być dziedzictwo kulturowe – na podstawie interpretacji zaliczono do niego obiekty opisane jako materialne, historyczne, a także zabytki wpisane do rejestru lub gminnej ewidencji zabytków. W niektórych przypadkach po weryfikacji w źródłach zaliczano poszczególne obiekty opisywane jako dawne stajnie carskie czy dawne kasyno oficerskie albo budynki na podstawie danych adresowych. W podobny sposób postępowano przy zaliczeniu lub nie do dziedziny kultury infrastruktury społecznej lub działań wzmacniających kapitał społeczny, przeciwdziałających wykluczeniu społecznemu, zwiększających integrację społeczną czy podnoszące społeczną aktywność. W przypadku analizy części strategicznej programów dla uzyskania pełnego obrazu uwzględniano rozróżnienie w zależności od tego, czy zagadnienia związane z kulturą stanowiły jedyny cel czy też współwystępowała ona jako jeden z elementów składowych projektu, celu lub kierunku (np. działania edukacyjno-kulturalne, cel: aktywizacja społeczna i kulturalna mieszkańców obszaru rewitalizacji). W podsumowaniu artykułu zawarto wnioski z przeprowadzonego badania i podjęto próbę odpowiedzi na pytanie o rolę kultury w procesie rewitalizacji na podstawie modelu zaproponowanego przez G. Ewans (2005).

Wyniki badania

Na podstawie przeprowadzonego badania ogólnie można stwierdzić, że kultura w różnych jej przejawach jest, choć w różnym stopniu, obecna w programach rewitalizacji gmin miejskich na Mazowszu. Tylko w jednym programie (Kobyłka) nie występuje odniesienie do tej sfery ani w części diagnostycznej, ani strategicznej dokumentu. Pod względem frekwencji najczęściej odniesienia do kultury pojawiają się w przypadku diagnozy pogłębionej obszarów rewitalizacji (w 96,8% programów) oraz w kierunkach działań przyporządkowanych do celów strategicznych programów (93,5%). W przypadku 68,4% programów do delimitacji obszaru zdegradowanego użyto wskaźników, które odwołują się do sfery kultury, natomiast w przypadku celów odwołania do niej pojawiają się w 53,5% programów. Co ciekawe, najrzadziej, bo tylko średnio w 31,6% programów kultura jest przedmiotem przedsięwzięć rewitalizacyjnych. W dalszej części bardziej szczegółowo zostanie omówione występowanie kultury w poszczególnych częściach analizowanych programów rewitalizacji.

Jeśli chodzi o diagnozę delimitacyjną, na 32 przebadane programy rewitalizacji wskaźników odwołujących się do sfery kultury użyto przy wyznaczaniu obszarów zdegradowanych w 13 gminach – w sumie w 20 przypadkach. Najwięcej, bo aż trzy wskaźniki odwołujące się do kultury, zostały wykorzystane w programie rewitalizacji Legionowa, natomiast po dwa – badające dziedzictwo kulturowe i uczestnictwo w kulturze – w Sierpcu, Józefowie, Łaskarzewie i Markach. Przeważały wskaźniki służące przebadaniu sfery przestrzenno-funkcjonalnej (15 wskaźników), z czego aż w 9 przypadkach dotyczyły one identyfikacji dziedzictwa kulturowego. Sfera społeczna za pomocą wskaźników odnoszących się do uczestnictwa w kulturze była badana w 5 programach. Szczegółowe dane prezentujące rodzaje i nazwy oraz częstotliwość użytych wskaźników prezentuje Tabela 1.

Drugim elementem badanym w części diagnostycznej była obecność zagadnień kultury w opisie potrzeb rewitalizacyjnych wyznaczonych obszarów rewitalizacji. Kultura jawi się jako ważny element analizowanych diagnoz pogłębionych, które w przeważającej mierze dotyczą obszarów położonych w częściach śródmiejskich miast lub w innych dzielnicach historycznych. Być może to sprawia, że dziedzictwo kulturowe jest najczęściej wzmiankowanym tematem – tak dzieje się w przypadku 29 programów. Dziedzictwo materialne opisywane jest głównie w kategoriach potencjału obszaru, ale i identyfikowanych barier rozwojowych związanych z potrzebami remontowymi obiektów. Z tego samego powodu w 18 programach padają informacje na temat infrastruktury społecznej – usytuowane na obszarze obiekty kulturalne

TAB. 1.

Wskaźniki odnoszące się do sfery kultury użyte do wyznaczenia obszarów zdegradowanych w programach rewitalizacji gmin miejskich w województwie mazowieckim

Diagnozowana sfera	Rodzaj	Nazwa wskaźnika	Częstotliwość użycia wskaźnika
Przestrzenno-funkcjonalna	Dziedzictwo kulturowe	Obiekty zabytkowe	4
		Obiekty wzniesione przed 1945 r.	3
		Drewniana zabudowa	1
		Średni wiek budynków	1
Przestrzenno-funkcjonalna	Infrastruktura kulturalna	Dostęp do instytucji kultury	2
		Dostęp do infrastruktury społecznej, m.in. kulturalnej	4
Społeczna	Uczestnictwo w kulturze	Liczba korzystających z biblioteki	3
		Liczba uczestników zajęć w MOK	2
RAZEM			20

Źródło: opracowanie własne

postrzegane są jako lokalny potencjał, który może przyczynić się do wzmocnienia prowadzonej rewitalizacji – taką rolę może odgrywać np. dom kultury w Płońsku. Innym wątkiem poruszonym w tym kontekście jest brak obiektów na obszarze, np. brak filii bibliotecznej na jednym z podobszarów w Milanówku. Małe uczestnictwo w kulturze mieszkańców obszaru rewitalizacji prezentowane głównie jako bariera rozwojowa wystąpiło w 7 programach rewitalizacji. Z zagadnieniami związanymi z szeroko rozumianą kulturą wiąże się także kwestia dziedzictwa niematerialnego, które wykracza poza repertuar zagadnień występujących w polskich aktach prawnych. Dziedzictwo to – rozumiane jako ważny element lokalnej tożsamości związany z historią i tradycją miast – zostało ujęte w 4 programach. W dwóch z nich jest ono prezentowane jako potencjał obszaru – z powodu dawnej roli militarnej (Twierdza Modlin w Nowym Dworze Mazowieckim) i w związku z ikonyczną postacią Józefa Piłsudskiego w Sulejówku. Z kolei w przypadku Ząbek i Marek dziedzictwo związane z ochroną lokalnej tożsamości staje się postulatem mającym wzmocnić mieszkańców obszaru rewitalizacji wobec napływowej ludności osiedlającej się w gminach sąsiadujących z Warszawą.

W przypadku wszystkich programów, w których do delimitacji użyto wskaźnika odnoszącego się do dziedzictwa kulturowego, zabytkowa zabudowa jest także elementem pogłębionej diagnozy. W 3 przypadkach – w programach z Sierpca, Milanówka i Legionowa – zauważalna jest także spójność między użytymi do delimitacji wskaźnikami odnoszącymi się do liczby czytelników biblioteki a zidentyfikowaną w diagnozie potrzebą rozwoju czytelnictwa. Z kolei w przypadku programu z Pruszkowa daje się zauważyć związek między użyciem wskaźnika związanego z dostępnością do infrastruktury społecznej zdefiniowanej jako biblioteka i opisem braku takich obiektów na jednym z podobszarów rewitalizacji.

W części strategicznej programów dziedzina kultury została wymieniona w celach 16 programów rewitaliza-

cji i w kierunkach aż 30 programów, choć w niektórych z nich odwołania do tej sfery występują więcej razy. Tak dzieje się w przypadku obecności dziedzictwa kulturowego w celach programu z Żyrardowa i w kierunkach w programie Warszawy czy postulat wzrostu uczestnictwa w kulturze w kierunkach programu Łaskarzewa. Z trzech zidentyfikowanych przejawów kultury najczęściej formułowany jest postulat dotyczący konieczności prowadzenia działań miękkich, na drugim miejscu plasuje się dziedzictwo kulturowe. Trzeba jednak zauważyć, że w przeważającej mierze dziedzina kultury jest elementem szerszej sformułowanego celu lub kierunku, który dotyczy też np. funkcji społecznych, edukacyjnych, rekreacyjnych, animacyjnych czy integracyjnych. Zidentyfikowane w części diagnostycznej dziedzictwo niematerialne pojawia się wśród celów w programie Milanówka oraz jako cel i kierunek w programie Sierpca. Jednocześnie daje się zauważyć dużą spójność części strategicznych programów – odwołania do kultury w celach i kierunkach znajdują swoją kontynuację w planowanych przedsięwzięciach. Szczegółowe informacje na temat obecności sfery kultury w wyznaczonych celach i kierunkach programów rewitalizacji prezentuje Tabela 2.

O ile odwołania do kultury w celach i kierunkach wyrażają postulaty o charakterze ideowym, o tyle włączenie przedsięwzięć o takim charakterze do programu świadczy o realnej chęci realizacji jakiegoś zamierzenia, dlatego to uwzględnione na liście przedsięwzięć głównych projekty dają wiarygodniejszy obraz tego, jaką potencjalnie rolę – o ile dojdzie do ich realizacji – odegra szeroko rozumiana kultura w procesie rewitalizacji gmin.

Wyniki przeprowadzonego badania pokazują, że w przeciwieństwie do wcześniej analizowanych elementów programów udział kultury w planowanych przedsięwzięciach głównych jest najskromniejszy – na 605 działań 191 można uznać za powiązane ze sferą kultury, co stanowi 31,6% wszystkich przedsięwzięć ujętych w programach. Zaplanowane przedsięwzięcia można

TAB. 2.

Obecność sfery kultury w wyznaczonych celach i kierunkach w programach rewitalizacji gmin miejskich w województwie mazowieckim

Rodzaj	Cele - kultura jako wyłączny element programu	Cele - kultura jako jeden z elementów	Cele - razem	Kierunek - kultura jako wyłączny element programu	Kierunek - kultura jako jeden z elementów	Kierunki - razem
Dziedzictwo kulturowe	3	4	7	6	8	14
Infrastruktura kulturalna	X	x	0	x	5	5
Uczestnictwo w kulturze	X	10	10	3	14	17
Dziedzictwo niematerialne	2	x	2	1	x	1
Razem			19			37

Źródło: opracowanie własne

podzielić na kilka głównych grup, do których należą: renowacja/remont/odnowa dziedzictwa kulturowego (40,8% wszystkich projektów), renowacja dziedzictwa kulturowego z przeznaczeniem na funkcje kulturalne (17,3%), modernizacja/budowa infrastruktury społecznej z przeznaczeniem na funkcje kulturalne (12,6%), modernizacja/renowacja infrastruktury przestrzennej z przeznaczeniem na aktywności kulturalne (7,3%), wreszcie działania „miękkie” realizowane za pomocą kultury (18,3%) i inne projekty odnoszące się do kultury (3,6%). W ostatniej kategorii znalazły się projekty dotyczące np. dziedzictwa niematerialnego, konkursu dla organizacji pozarządowych na działania kulturalne, wyznaczenia szlaku kulturowego czy w przypadku Warszawy przeprowadzenie ewaluacji działalności miejskich instytucji kultury. Zbiorczo liczba przedsięwzięć głównych w podziale na poszczególne rodzaje prezentuje Tabela 3.

Z przedstawionych podziałów po pierwsze wynika prymat projektów o charakterze infrastrukturalnym nad działaniami miękkimi, po drugie duży udział projektów wyłącznie remontowych związanych z renowacją obiektów historycznych. Obraz udziału kultury w planowa-

nych przedsięwzięciach przy uwzględnieniu jej rangi pokazuje, że z wyjątkiem projektów związanych z odnową dziedzictwa kulturowego (Tab. 3.) przeważają projekty, w których kultura jest jednym z elementów realizowanego projektu. W pozostałych kategoriach wyłącznie sfery kulturalnej dotyczą: 24,2% projektów związanych z odnową dziedzictwa kulturowego z przeznaczeniem na funkcje kulturalne; 33,3% projektów modernizacji infrastruktury społecznej z przeznaczeniem na funkcje kulturalne; 28,6% projektów modernizacji infrastruktury przestrzennej z przeznaczeniem na działania kulturalne i 40% działań „miękkich”.

Nieco inaczej wyglądałyby wyniki, gdyby wyłączyć z analizy przedsięwzięcia ujęte w programie rewitalizacji Warszawy. W takim przypadku na 482 projekty ze sferą kultury powiązane byłby 143, co daje nieco niższy udział kultury we wszystkich projektach – 29,9%. Podsumowanie przedsięwzięć głównych w podziale na rodzaje z wyłączeniem przedsięwzięć realizowanych w ramach programu rewitalizacji Warszawy prezentuje Tabela 4.

W tym ujęciu, choć nadal największą grupę stanowią przedsięwzięcia infrastrukturalne, jednak znacząco

TAB. 3.

Przedsięwzięcia główne związane ze sferą kultury zaplanowane w programach rewitalizacji gmin miejskich w województwie mazowieckim w podziale na rodzaje

L.p.	Rodzaj przedsięwzięcia	Liczba projektów	Udział w ogólnej liczbie projektów związanych ze sferą kultury [%]
1.	Odnowa dziedzictwa kulturowego	78	40,8
2.	Odnowa dziedzictwa kulturowego z przeznaczeniem na funkcje kulturalne	33	17,3
3.	Modernizacja infrastruktury społecznej z przeznaczeniem na funkcje kulturalne	24	12,6
4.	Modernizacja infrastruktury przestrzennej z przeznaczeniem na działania kulturalne	14	7,3
4.	Działania „miękkie” realizowane za pomocą kultury	35	18,3
5.	Inne działania odnoszące się do kultury	7	3,6
	Razem	191	100

Źródło: opracowanie własne

wzrosła liczba projektów łączących odnowę dziedzictwa z przeznaczeniem na funkcje kulturalne i, w mniejszej skali, projektów dotyczących modernizacji infrastruktury kulturalnej. Analizując status kultury w poszczególnych projektach, można zauważyć, że w gminach miejskich bez Warszawy więcej zaplanowano przedsięwzięć dotyczących wyłącznie sfery kultury, choć nadal z wyjątkiem odnowy dziedzictwa kulturowego (Tab. 2.) przeważają projekty, w których kultura jest jednym z elementów planowanego projektu. Wyłącznie sfery kulturalnej dotyczą: 25,8% projektów związanych z odnową dziedzictwa kulturowego z przeznaczeniem na funkcje kulturalne; 35,0% projektów modernizacji infrastruktury społecznej z przeznaczeniem na funkcje kulturalne; 28,6% projektów modernizacji infrastruktury przestrzennej z przeznaczeniem na działania i 44% działań „miękkich”.

Podsumowanie

Przeprowadzone badanie wykazało, że kultura jest obecna w programach rewitalizacji gmin miejskich na Mazowszu. W przeważającym stopniu jej miejsce mieści się w ramach wyznaczonych przez dokumenty prawne regulujące zasady prowadzenia rewitalizacji w Polsce. Zidentyfikowano jednak przejawy kultury wykraczające poza obowiązujący kanon (dziedzictwo niematerialne).

O dużym znaczeniu, jakie gminy przypisują tej sferze, zdaje się świadczyć to, że występuje ona we wszystkich analizowanych częściach programów, w tym aż w dwóch trzecich programów została wykorzystana przy delimitacji obszarów zdegradowanych. W prawie wszystkich programach pojawiają się odwołania do dziedzictwa kulturowego i instytucji kultury jako potencjału obszaru rewitalizacji. Dzieje się tak zapewne dlatego, że obszary rewitalizacji stanowią z reguły śródmiejskie części miast o historycznej zabudowie i cenotwórczym charakterze. Jeśli chodzi o część strategiczną programów, dziedzina kultury najczęściej jest wymieniana w kierunkach działań, w stopniu niewiele niższym niż w diagnozie

pogłębionej. Głębsza analiza celów i kierunków pokazuje jednak, że z wyjątkiem ochrony dziedzictwa kulturowego – zarówno w przypadku infrastruktury społecznej, jak i działań miękkich – kultura jest jednym z elementów szerszego programu wzmacniającego kapitał społeczny mieszkańców obszaru.

W tym kontekście uderza zauważalna dysproporcja między stosunkowo dużą obecnością kultury w części diagnostycznej programów oraz celach i kierunkach a jej miejscem w zaplanowanych przedsięwzięciach głównych. Kultura, w różnych jej przejawach, jest obecna zaledwie w jednej trzeciej przedsięwzięć. Tak jak w przypadku wskaźników i diagnozy pogłębionej przeważają projekty o charakterze infrastrukturalnym, przede wszystkim związanych z renowacją zabytków. Projekty takie stanowią ok. 80–84% wszystkich przedsięwzięć, choć w ok. połowie z nich poprawa stanu technicznego obiektów wiąże się też z rozwojem funkcji czy działań kulturalnych. Podobnie jak w przypadku celów i kierunków, z wyjątkiem przedsięwzięć związanych z renowacją obiektów zabytkowych, przeważają działania, w których kultura jest jednym z elementów szerszego programu – wyłącznie kultura jest celem od 24 do 40% przedsięwzięć w zależności od typu projektu.

Podsumowując wnioski, można stwierdzić, że obecność kultury w analizowanych programach wybrzmiewa mocniej w sferze diagnostycznej (głównie diagnozie pogłębionej) oraz w sferze ideowej (głównie w postulowanych kierunkach działań, które służą osiągnięciu określonych celów). Słabiej jest obecna w planowanych przedsięwzięciach, gdzie z wyjątkiem projektów polegających na remoncie czy renowacji obiektów zabytkowych stanowi jeden z elementów szerszego projektu. Tak na podstawie badań kształtowałyby się miejsce szeroko rozumianej kultury w procesach rewitalizacji.

Kultura w jej różnych przejawach jest jednym z elementów prowadzonej rewitalizacji, a więc zgodnie z teoretycznymi modelami G. Ewans (2005) mielibyśmy na Mazowszu głównie do czynienia z modelem *culture and*

Tab. 4.

Przedsięwzięcia główne związane ze sferą kultury zaplanowane w programach rewitalizacji gmin miejskich w województwie mazowieckim w podziale na rodzaje bez uwzględnienia Warszawy

L.p.	Rodzaj przedsięwzięcia	Liczba projektów związanych z kulturą	Udział w ogólnej liczbie projektów związanych ze sferą kultury [%]
1.	Odnowa dziedzictwa kulturowego	47	32,8
2.	Odnowa dziedzictwa kulturowego z przeznaczeniem na funkcje kulturalne	31	27,7
3.	Modernizacja infrastruktury społecznej z przeznaczeniem na funkcje kulturalne	20	14,0
4.	Modernizacja infrastruktury przestrzennej z przeznaczeniem na działania kulturalne	14	9,8
5.	Działania „miękkie” realizowane za pomocą kultury	25	17,5
6.	Inne działania odnoszące się do kultury	6	4,2
7.	Razem	143	100

Źródło: opracowanie własne

regeneration. Wśród analizowanych gmin są jednak takie, w których kultura pełni o wiele ważniejszą rolę. Tak dzieje się w Otwocku i Płońsku. W pierwszym z tych miast wszystkie przedsięwzięcia główne wiążą się ze sferą kultury, z czego aż 10 projektów dotyczy odnowy zabytkowej zabudowy, dwa modernizacji infrastruktury społecznej, m.in. na funkcje kulturalne, a jeden poprawy infrastruktury przestrzennej z przeznaczeniem na funkcję kulturalną. Chociaż sfera kultury nie była przedmiotem diagnozy delimitacyjnej, to w pozostałych elementach programu – diagnozie pogłębionej, celach i kierunkach oraz, co najważniejsze, przedsięwzięciach – zachodzi związek przyczynowo-skutkowy między nimi, świadcząc o przemyślanej koncepcji programu. Dlatego w przypadku tego znanego przedwojennego uzdrowiska z zachowaną historyczną zabudową, w tym drewnianymi świdermajerami, można zaryzykować tezę, że proces rewitalizacji został zaprojektowany przede wszystkim w oparciu o dziedzictwo kultury i działania kulturalne. Tym samym kulturze przypada rola katalizatora zmian, co odpowiada modelowi *culture-led regeneration* według G. Evans (2005). Drugim miastem, którego program można by zaliczyć do tego modelu, jest Płońsk, którego 77,7% przedsięwzięć wykorzystuje kulturę, z czego aż 3 z 4 projektów służących odnowie obiektów zabytkowych łączą się z rozwojem funkcji kulturalnej, a pozostałe 4 projekty dotyczą podnoszenia kapitału społecznego w oparciu o działania prowadzone przez miejscowy dom

kultury. W tym przypadku to instytucji kultury w dużej mierze przypadłaby rola katalizatora zmian. Z kolei model planowanej rewitalizacji w Kobyłce i Sokołowie Podlaskim można próbować zaliczyć do trzeciego rodzaju – *culture and regeneration*. Kobyłka w ogóle nie zawarła kultury w swoim programie, w tym i w przedsięwzięciach uzupełniających. Jednak, co ciekawe, działający tam Miejski Ośrodek Kultury jest podmiotem realizującym aż 4 przedsięwzięcia o charakterze społecznym w jednym z dwóch przedsięwzięć głównych składających się z wiązki projektów. Świadczy to o tym, że to sprawna i ważna w mieście instytucja, która wydarzenia kulturalne organizuje w ramach swojej bieżącej działalności. W Sokołowie Podlaskim jedynie 2 na 15 przedsięwzięć dotyczą kultury – konkretnie dziedzictwa kulturowego. Prężnie działa tam natomiast Sokołowski Ośrodek Kultury prowadzący m.in. galerię sztuki i kino. O tym, że kultura odgrywa ważną rolę w mieście, świadczą także wysokie wydatki na kulturę przypadające na mieszkańca. Według zestawienia wygenerowanego z Systemu Analiz Samorządowych są one najwyższe w grupie porównawczej, na którą wybrano gminy miejskie do 20 000 mieszkańców w województwie mazowieckim. Na podstawie przeprowadzonej analizy można więc uznać, że kultura jest obecna, choć w różnym stopniu, w programach rewitalizacji gmin miejskich na Mazowszu, ale pełni też w nich różną funkcję w zależności od podejścia poszczególnych samorządów.

LITERATURA

- Evans G., 2005, *Measure for measure: evaluating the evidence of culture's contribution to regeneration*, *Urban Studies*, 5–6, 959–983.
- Hastings Borough Council (b.d.), *Hastings Culture-Led Regeneration Strategy 2016–21*. Dostępne na: <https://www.hastings.gov.uk/my-council/policies-strategies/cultural> [data dostępu: 10.04.2020].
- Jagodzińska K., 2013, *Rewitalizacyjna funkcja kultury i dziedzictwa kulturowego*, [w:] J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla (red.), *Kultura a rozwój*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa, 265–286.
- Janas K., Kocaj., 2010, *Rewitalizacja a ochrona i konserwacja dziedzictwa kulturowego i zrównoważony rozwój*, [w:] R. Guzik (red.), *Rewitalizacja miast w Wielkiej Brytanii doświadczenia i wskazówki dla procesów rewitalizacji w Polsce*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, 83–94.
- Kłosowska A., 1962, *Rozumienie kultury w antropologii kulturalnej i socjologii*, *Przegląd Socjologiczny* 16(2), 7–34.
- Kłosowski W., 2012, *Kultura jako czynnik rozwoju społecznego a polityki kulturalne polskich metropolii*, [w:] S. Szultka, P. Zbieranek (red.), *Kultura – polityka – rozwój. O kulturze jako „dźwigni” rozwoju społecznego polskich metropolii i regionów*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk, 69–100.
- Lorens P., 2015, *Rola kultury w procesie rewitalizacji miast*, [w:] A. Dziewulska, J.T. Królikowski, A. Starzyk (red.), *Rewitalizacja a kultura przestrzeni. Sytuacje i wzorce*, Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Warszawa, 19–34.
- Skalski K., 2009, *Rewitalizacja we Francji. Zarządzanie przekształceniami obszarów kryzysowych w miastach*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.

- Więclaw-Michniewska J., Trzepacz P., 2010, *Rewitalizacja centrów miast, krajobraz miejski*, [w:] R. Guzik (red.), *Rewitalizacja miast w Wielkiej Brytanii doświadczenia i wskazówki dla procesów rewitalizacji w Polsce*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, 100–104.
- Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014–2020, druk MR/H 2014-2020/20(2)08/2016 z dnia 2 sierpnia 2016 r. Dostępne na: <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/> [data dostępu: 10.04.2020].
- Yi-De Li, 2019, *Event and Sustainable Culture-Led Regeneration: Lessons from the 2008 European Capital of Culture, Liverpool*, *Sustainability*, 11(7), 1–18.
- Yin-HaoChiu, Mei-ShinLeeb, Jung-WeiWanga, 2019, *Culture-led urban regeneration strategy: An evaluation of the management strategies and performance of urban regeneration stations in Taipei City*, *Habitat International*, 86, 1–9.
- Zimpel J., 2014, *Rewitalizacja dzielnicy jako zestaw strategii kulturowych*, *Studia Kulturoznawcze*, 1(5), 93–105.

AKTY PRAWNE I ORZECZNICTWO

- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji, DzU 2015 poz. 1777.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE I BAZY DANYCH

- System Analiz Samorządowych, <https://www.systemanaliz.pl/>, [data dostępu: 10.04.2020].

Place and role of culture and cultural heritage in urban regeneration processes in Mazovia

#culture and urban regeneration, #cultural heritage, #social infrastructure, #cultural activities, #urban regeneration, #Mazowieckie Voivodship

196

Abstract

Since 1950s, the importance of culture in urban development has been gradually increasing. Over time, culture has also become an important element in the degraded district regeneration processes. In Western Europe, its peak was marked by the so-called flagship projects, and in the scientific field – models of regeneration based on a greater or lesser extent on culture (Ewans 2005). In Poland, the position of culture is different, as its role in urban regeneration is determined by legal acts regulating principles for leading these processes in urban degraded areas. According to these regulations, this role is limited. Culture is to be a tool for improving inhabitants' participation in cultural life or is considered as part of cultural heritage to be prevented from degradation. The aim of the article is to analyse the place and role of culture and cultural heritage in currently implemented regeneration programmes in the communes (gmina miejska) in Mazowieckie Voivodship. The study focused on identifying indicators used in the diagnostic part of the programmes in terms of the presence of culture and cultural heritage. Then the presence of culture was also searched in the strategic part of the programmes, i.e. goals and directions as well as planned activities. The summary of the paper includes conclusions from the research and an attempt to determine the role of culture in the regeneration processes based on the models proposed by G. Ewans (2005).